

**O‘ZBEKISTON HAYKALTAROSHLIK SAN’ATI VA HAYKALTAROSH
YAKOV SHAPIRO**

Jabbarov Rustam Ravshanovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tasviriy san’at kafedrasida dotsenti.

Komilova Komila Anvar qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo’nalishi TS/301-guruh talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada haykaltaroshlik san’atida amalga oshirilgan sermahsul ijod namunalari misolida, bir qator asarlarni mahobatli haykaltaroshlikda vujudga kelishi, san’atkor haykaltaroshlarimizning tinimsiz mehnati samarasi xaqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Relief, barelef, gorelef, tipologik, sintez, syujet, gips, kompozitsiya, panno, realistik, eskiz, plastika, arxitektura, tendentsiya, obraz, ob’ektiv, estetik.

Har qaysi davlat, har qaysi millat birinchi navbatda o‘zining yuksak madaniyati, ma’rifat va ma’naviyati bilan kuchlidir. O‘zbekiston milliy mustaqilligini qo‘lga kiritganidan so‘ng, milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy qadriyatlarni yanada mustahkamlash, yosh avlodni milliy istiqloq ruhida tarbiyalashga talab oshdi. Bunda, chora-tadbirlarni amalga oshirishda avvalambor tasviriy san’at oldi qatorga chiqdi. Milliy mafkurani olg‘a surishda eng hozirjavob san’at turlaridan biri esa haykaltaroshlikdir¹. Tasviriy san’atning turlaridan biri bo‘lgan, haykaltaroshlik asarlari borliqdagi hajmga ega bo‘lgan barcha shakllar asosida tasvirlanadi. Mayda haykalchalardan tortib, park va hiyobonlarga o‘rnatiladigan turli mahobatli haykallar, yodgorliklar, binolarning devorlariga ishlanadigan releflar, tanga, nishon, medal kabilarning yuzasidagi bo‘rtma tasvirlar haykaltaroshlik san’atining turli ko‘rinishlaridir. Haykaltaroshlik asarlari o‘zining ishlatilish joyi, bajaradigan vazifasi va tayyorlanish usuliga qarab turlicha nomlanadi. Ular odatda dumaloq va qabariq ko‘rinishda bo‘ladi. Dumaloq haykallarni hamma tomondan aylanib ko‘rish mumkin bo‘lsa, qabariq haykallarni yuzaga bo‘rttirib ishlanganligi sababli faqat bir

¹ O.N. Mirzayev (2024). Mustaqillik davri o‘zbek haykaltaroshligi va uning xalqaro madaniy munosabatlarda istiqboli. Inter education & global study, (3 (2)), 8-15. <https://cyberleninka.ru/article/n/mustaqillik-davri-o-zbyek-haykaltaroshligi-va-uning-xalqaro-madaniy-munosabatlarda-istiqboli>

tomondan ko‘riladi. Qabariq haykallarni relief deb ataladi. Haykaltaroshlik mehnat taqsimotining o‘sishi va texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq holda, ibtidoiy jamoa tuzumining parchalanishi davrida yanada rivojlandi. Bu bosqichning eng yorqin yodgorliklari - skif oltin relyeflari, Nok madaniyatining terrakota boshlari, odamlarning tipologik hilma-hil yog‘och o‘yma haykallaridir. O‘rta Sharq, jumladan O‘zbekiston hududida yaratilgan Xorazm, Sug‘d, Baqtriya Sug‘d, Baqtriya yodgorliklari, Afrosiyob, Xolchayon, Dalvarzintepa, Quvaning mahobatli haykal va bo‘rtma tasvirlari, mayda haykalchalar, amaliy san‘at buyumlarini bezashda ishlangan turli badiiy shakllar davrning boy madaniyatidan dalolat berib turadi. O‘rta asrlar Sharq mamlakatlarida haykaltaroshlik hamma joyda bir hil rivojlanmadi. O‘rta Osiyoning qadimiy haykallari devorga o‘rnatilgan, ba‘zan relief, lekin ko‘pincha orqa tomonga o‘rnatilgan hajmli haykallar ko‘rinishida uchraydi. Bu ma‘lum darajada asosiy materiallarning kuchining yetarli emasligi bilan izohlanadi. Asosiy sabab boshqacha, faqat estetik ma‘noda. San‘at sintezi qadimgi va o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo badiiy madaniyatining yetakchi xususiyati edi. Hatto qadimgi misrliklar ham gipsning xususiyatlarini yaxshi bilib undan me‘morchilikda va tibbiyotda keng foydalanishgan. Bizgacha saqlanib qolgan qadimgi Yunon va Rim gipsli bezaklari o‘sha davrning ajoyib asarlarini ifodaladi va keyingi me‘morchilik uslublari uchun mezon bo‘ldi. Gipsdan yasalgan bareleflar bugungi kungacha saqlanib qolgan, ulardan hayotdagi syujetli manzaralar, tarixiy voqealar va o‘sha davr madaniyatini aks ettiruvchi janr eskizlari tasvirlangan.²

Haykaltaroshlik san‘ati barcha tasviriy san‘at turlaridan farqli, tasvirlar hajmli ko‘rinishlarda bajariladi. XX asrning ikkinchi yarmida A.Ivanov, F.Grishchenko kabi haykaltaroshlar ijodi mahalliy yoshlar - M.Musaboyev, H.Husniddinxo‘jayev, J.Quttimurodov kabi ijodkorlar bilan hamohang tarzda takomillashdi. 1993-yil avgustida davlatimiz poytaxtining markazida buyuk davlat arbobi, yengilmas sarkarda Muhammad Tarag‘ay Bahodir Amir Temurning mahobatli otliq haykali o‘rnatildi. Realistik uslubda ishlangan ushbu monumentda kuchli plastik harakatlar ko‘zga tashlanadi. Amir Temurning jo‘shqin ichki hissiyoti otning bir oz badiiylashtirilgan ko‘rinishi bilan birlashib, uning kompozitsion tuzilishini yanada mukammallashtirdi. Haykal shaklan betakror va mayda bezakli unsurlar bilan boyitilgan. Temurning bu otliq haykali ikki metli tagkursiga o‘rnatilgan bo‘lib, unga “Kuch adolatdadir” hikmati bitilgan. Ma‘lumki, Ravshan Mirtojiev tomonidan yaratilgan yodgorliklar orasida, qatag‘on yillarini qurbonlari Abdulla Qodiriy va

² Botir Baxodirovich Xakimov (2023). Turizm va madaniyatning rivojlanishida haykaltaroshlik san‘atining hissasi. Science and Education, 4 (2), 1171-1173.

Abdulhamid Cho‘lpon obrazlari ham alohida o‘rin egallaydi. Abdulla Qodiriyning og‘ir qismatini xotirlash va abadiylashtirish maqsadida uning yodgorlik qiyofasini yaratish borasida 1994- yilda o‘tkazilgan tanlovda Ravshan Mirtojiev o‘z loyihasi bilan ishtirok etdi. Ushbu tanlov haykaltarosh uchun omad keldi. Abdulla Qodiriy xotirasiga bag‘ishlab yodgorlik yaratilishdek sharaflari va mas‘uliyatli vazifa haykaltaroshga ishonib topshirildi. Ko‘p izlanishlardan keyin haykaltarosh ajoyib kompozitsiya yaratdi. Haykaltarosh o‘z hissiyotlarini sun‘iy toshga yo‘nish bilan dastlabki ma‘noli fikrlari bekami-ko‘st yodgorlikka muhrladi. Muallifning bu monumenti uning romantik dunyosini falsafiy mushohadalarga boyligini isbotlovchi guvoh sifatida Abdulla Qodiriy nomli istirohat bog‘ida qad rostladi. Mustaqilligimizning ezgu intilishlarini teranroq ifodalash, yoshlarimizning ma‘naviy olamini ezgu fikrlar yordamida rivojlantirish niyatida O‘zbekiston respublikasi birinchi prezidenti tashabbusi bilan 2005-yil mustaqillik maydonida Ezgulik arkasi bunyod qilinib, Baxtiyor ona haykali qo‘yildi³.

Haykaltaroshlik-bu tasviriy san‘atning bir turi, faqat hajmli va shuning uchun his-tuyg‘ularni biroz boshqacha tarzda ifodalaydi. Haykallar bizga aytayotgan narsalarni idrok etish biz uchun ancha oson, chunki ular boshqa san‘at turlariga qaraganda aniqroq va bizga ko‘proq o‘xshaydi. Ajdodlarimiz tomonidan ko‘p asrlar mobaynida yaratib kelgan g‘oyat ulkan, bebaho ma‘naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo‘lib qoldi. Biz ma‘naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o‘zlikni anglashni o‘shidan, xalqning ma‘naviy sarchashmalariga, uning ildiziga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz». O‘zbekistonda yangi ma‘naviy g‘oyaviy yo‘nalishlarning shakllanishi o‘z navbatida, zamo-naviy san‘atning barcha sohalariga samarali ta‘sir etdi, ijobiy izlanishlar doirasini kengaytirib, badiiy tafakkur rivojini yanada jadallashtirdi⁴.

³ O‘tkir Qudratovich Asrorov (2023). O‘zbekiston haykaltaroshlik san‘atida ajdodlarimiz qiyofasini aks ettirish. Science and Education, 4 (2), 1096-1099.

⁴ Jasvant Baxramovich Annazarov (2023). Xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirishda haykaltaroshlik simpoziumlarining o‘rni. Science and Education, 4 (4), 779-782.

1-rasm
Taniqli

haykaltarosh Yakov Iosifovich Shapiro (1-rasm) - Toshkentdagi Maksim Gorkiy, Shota Rustaveli, Hamid Olimjon haykallari, bir qator arxitektura-haykaltaroshlik ansambllari, xususan, “Kosmonavtlar” metro stansiyasidagi kompozitsiya va boshqa yodgorliklar ijodkori hisoblanadi. Yakov Iosifovich Shapiro - haykaltarosh, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan haykaltarosh, san’at arbobi (1976). SSSR Rassomlar uyushmasi a‘zosi, sovet va rus haykaltaroshi Mixail Anikushinning shogirdidir. Toshkent teatr va rassomlik san’ati institutini tugatgan (1963). U 1937 yilda Ukrainaning Jitomir viloyati Olevsk shahrida tug‘ilgan. Ikkinchi Jahon Urushi vaqtida oilasi bilan O‘zbekistonga evakuatsiya qilingan. Dastlab Marg‘ilonda yashaydi, so‘ngra ota-onasi bilan Toshkentga ko‘chib o‘tadi. 1944-yilda ortga, vataniga qaytadi va san’at o‘rta maktabida tahsil oladi. Kiyev san’at bilim yurtini tamomlab, Sankt-Peterburgdagi I.Ye.Repin nomidagi Davlat akademik rassomlik, haykaltaroshlik va arxitektura institutiga kiradi. Tahsil olish mobaynida dunyo bo‘ylab safar qiladi. Keyinroq institutdagi tahsilini davom ettirgan holda Toshkentga ko‘chib o‘tadi. Uning ijod namunalari O‘zbekiston, Rossiya, AQSH, Fransiya, Italiya, Isroil, Yaponiya va boshqa davlatlarda o‘rnatilgan. Toshkentda Yakov Shapiro metroning beshta stansiyasi, jumladan «Mustaqillik maydoni» va «Buyuk ipak yo‘li» bekatlari uchun pannolar tayyorladi. Bundan tashqari, haykaltarosh O‘zbekiston poytaxtidagi Maksim Gorkiy, Shota Rustaveli, Hamid Olimjon, Sharof Rashidov, Lal Bahadur Shastri, Botir Zokirov,

Buxorodagi Xo‘ja Nasriddin Afandi haykallari muallifi hisoblanadi. Ijodkor qator arxitektura-haykaltaroshlik

2-

rasm. “Mustaqillik maydoni” metro bezakidagi barelef

ansambllari, jumladan, yulduzlar mavzusidagi Ona Zamin, Ikar, Ulug‘bek, Siolkovskiy, Qirolicha, Gagarin hamda kosmonavt, ikki karra Sovet Ittifoqi qahramoni Vladimir Jonibekov byusti kompozitsiyasi ustida ishladi⁵.

Shapiro realizmning akademiya oqimiga xos tasviriy va ifoda yo‘llarini qo‘llab dastgoh va monumental san‘at sohasida ijod qiladi. “Tamtam” (bronza, 1963), “Yo‘lovchi” (bronza, 1967) va boshqa dastgoh san‘at asarlari uning ilk ishlari jumlasiga kiradi. Monumental asarlari: “Shastri” haykali (bronza, granit, 1972, Toshkentda), “Hamid Olimjon” haykali (bronza, granit, 1989, Toshkentda), “Semurg‘ qush” (1989, AQShning Sietl shahrida), “Shukur Burhonov” byusti (bronza, 1989, qabri ustiga o‘rnatilgan) va boshqalar. Shapiro ko‘plab respublika va xalqaro ko‘rgazmalar ishtirokchisidir. Asarlari respublika va xorijiy mamlakatlar muzey va to‘plamlarida saqlanadi.

⁵ <https://www.gazeta.uz/oz/2021/04/04/shapiro/>

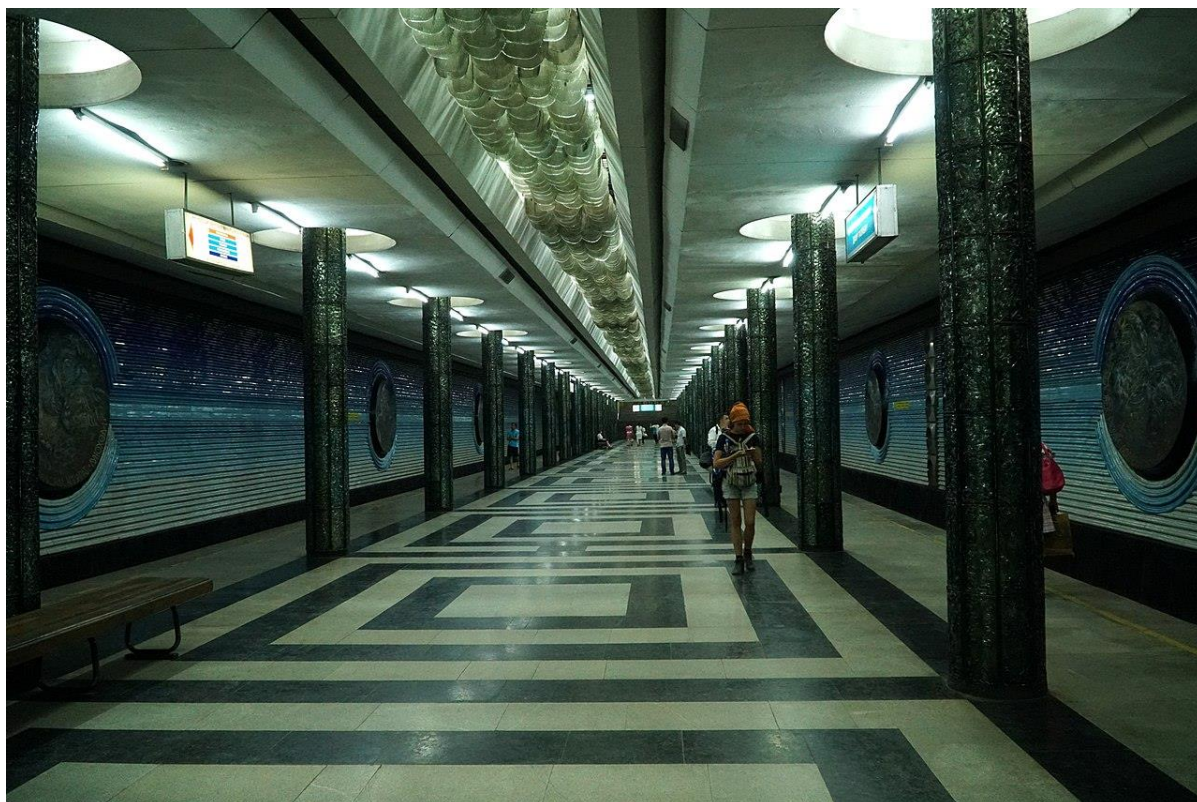
3-

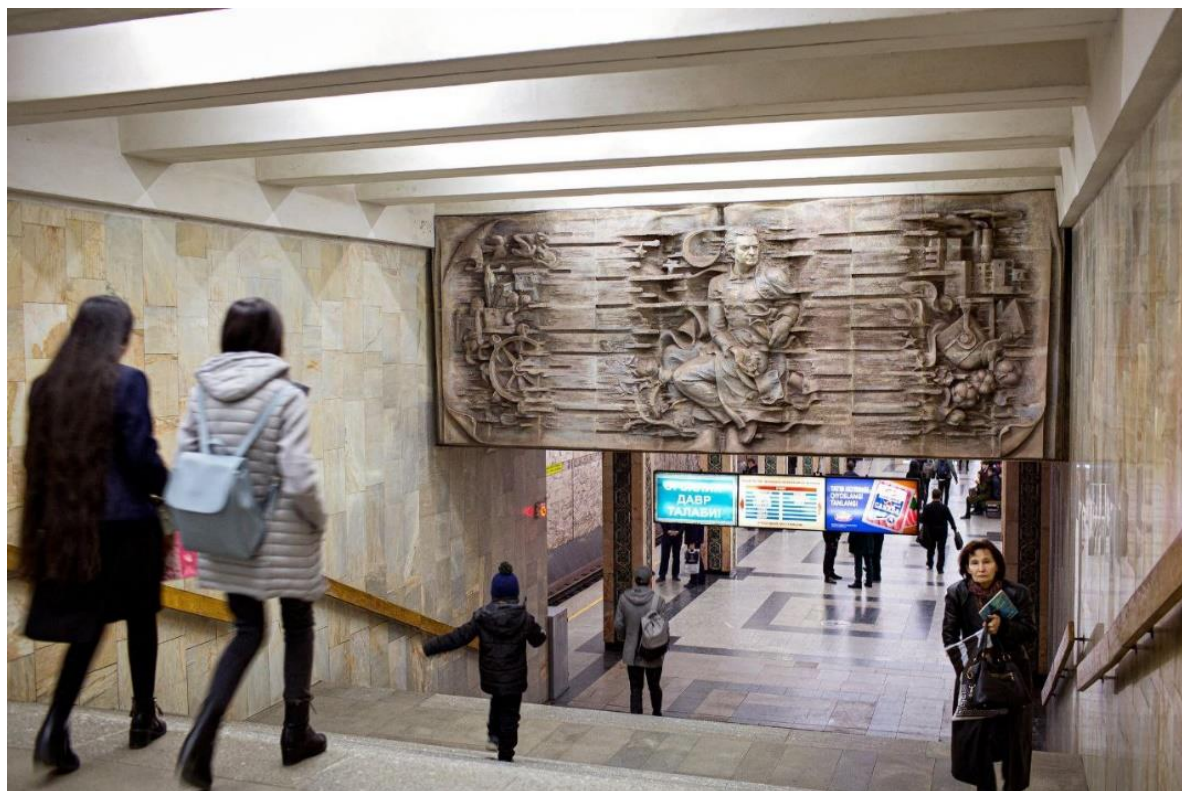
rasm. “Buyuk ipak yo‘li” metro bezakidagi barelef

“Kosmonavtlar” metro bekatining yulduzlar mavzusidagi kompozitsiyasi: Me’moriy bezaklari Kosmonavtika mavzusiga bag‘ishlangan. Ichidagi ko‘k sopol Mirzo Ulug‘bek tasvirlari bilan bezatilgan, Undan tashqari, Ona yer, Valentina Tereshkova, Yuriy Gagarin, Vladimir Jonibekov va hokazo kosmonavlarning suratlari bor. Juda mayda shisha yulduzlar bilan bezatilgan shift, somon yo‘lini eslatadi. 2019-yil 22-noyabr kungi Amerikaning “New York Times” gazetasi Toshkent metrosiga bag‘ishlangan rangli fotosessiyasida “Toshkent, O‘zbekiston poytaxti - bu dunyodagi eng chiroyli bezatilgan metro liniyalaridan biriga ega bo‘lgan shahar”- deb e’tirof etdi. 29 ta bekatining aksariyati mozaikalar va bareleflar bilan bezatilgan.

4-rasm. “Kosmonavtlar” metro bekati barelefichiga ishlangan tasvir

5-rasm. “Oybek” metro bekati barelef

Quyida biz haykaltaroshlik va ob'ekt-fazoviy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning ayrim xususiyatlarini tahlil qilishga, muayyan plastik tendentsiyalarning hayotiyligini aniqlashga, shahar muhitini insonparvarlashtirish sohasida san'at asarlari qanday rol o'ynashini aniqlashga harakat qilamiz. Davom etayotgan jarayonlarning mohiyatini tushunmasdan, ularni harakatga keltiruvchi qonuniyatlar va ko'zlangan maqsadlar haqida tasavvurga ega bo'lmasdan, biz o'rganayotgan muammoni ob'ektiv tahlil qilib bo'lmaydi. Shahar hayotining ma'naviy tomoni, uning estetikasi butun jamiyatning diqqat markazida bo'lishi kerak: aholi, shahar hokimiyati, arxitektura va san'at. Mazkur masalaga qiziqish haykaltaroshlarning hayotni qurish jarayonida ijodiy rolining ahamiyatini oshiradi. Plastik san'at asarlari ma'lum bir joyning ruhini ifodalash uchun mo'ljallangan, ularning shakllari va materiallarining o'ziga xosligi makonni estetik jihatdan o'zgartirish imkoniyatlarini kengaytiradi, qurilish arxitekturasining atrof-muhit bilan o'zaro ta'siriga yordam beradi, haykaltaroshlikning ayrim janrlari fuqarolarning funktsional ayrim qatlamlari ehtiyojlarni qondiradi. Haykaltaroshlik simpoziumlarini yaratish san'atida ommaning estetik qarashlari va rassomlarning g'oyalari o'zaro bog'liq tushunchalardir. Rassomning ijodiy ilhomi, u topgan obrazli va plastik ifoda vositalari hayot haqiqatidan olingan bo'lib, uning ijodiga tomoshabin tomonidan majburiy munosabat va baho berishni anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'tkir Qudratovich Asrorov (2023). O'zbekiston haykaltaroshlik san'atida ajdodlarimiz qiyofasini aks ettirish. *Science and Education*, 4 (2), 1096-1099.
2. Botir Baxodirovich Xakimov (2023). Turizm va madaniyatning rivojlanishida haykaltaroshlik san'atining hissasi. *Science and Education*, 4 (2), 1171-1173.
3. O.N. Mirzayev (2024). Mustaqillik davri o'zbek haykaltaroshligi va uning xalqaro madaniy munosabatlarda istiqboli. *Inter education & global study*, (3 (2)), 8-15.
4. Jasvant Baxramovich Annazarov (2023). Xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirishda haykaltaroshlik simpoziumlarining o'rni. *Science and Education*, 4 (4), 779-782.
5. V.A.Jukova, L.M Shekotovoy — Qadimgi Riml ensklopediya M — Astrell nashriyoti ensklopediya 2008 y.
6. Yusupov Ulug'bek Kadirovich. (2023). DEVELOPMENT OF STUDENTS' ARTISTIC SKILLS AND CREATIVE ABILITIES THROUGH THE EFFECTIVE MASTERING OF SCULPTURE. *Intent Research Scientific Journal*, 2(6), 113–118. Retrieved from <https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/132>

7. Юсупов, У. Қ. (2014). МЕЪМОРЧИЛИКДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ ЎТМИШИ ВА ЗАМОНАВИЙ АНЪАНАЛАРИ УЙЎНУЛИГИ. *ME'MORCHILIK va QURILISH MUAMMOLARI*, 30.
8. У. Қ. Юсупов (2022). ҲАЙКАЛТАРОШЛИК САНЪАТИНИНГ ҚАДИМГИ НАМУНАЛАРИНИ ЎРГАТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРДА ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *Academic research in educational sciences*, 3 (12), 498-505.
9. О'zbekiston tasviriy san'ati. <http://fayllar.org/kurs-ishi-mavzu-ozbekiston-tasviriy-sanati.html?page=11>
10. I.U.Izbasarov. НАҲКАЛТАРОШЛИК. Darslik, SamDU tahririy-nashriyot bo'limida chop etilgan.